

MARC NICANIAN, *Agés et usages de la langue arménienne*, Edtltvns Entente, Paris, 1989, 432 p.

ՄԱՐԿ ՆՇԱՆՆԱՆ, ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵՉՈՒԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՆԵՐ ԵՒ ԿԻՐԱՌՈՒՄՆԵՐ, «ԱՆՔԱՆՔ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱՏՈՒՆ, ՓԱՐԻԶ, 1989, 432 էջ:

Հայերեն լեզուի հարցերը միշտ գտնուած են արտասահմանի գիտնականներու ուշադրութեան կեդրոնը: Այս վերաբերումը աւելի ընդլայնված է վերջին տարիներուն եւ ասոր լաւագոյն ապացոյցներն են Մ. Նահանգներ հրատարակուող հայերենագիտական տարեգիթքը ու հայերենագիտական միջազգային գիտամոդուլները:

Փաստական տուեալները հաւաքելու եւ, մանաւանդ, զանոնք մեկնաբանելու տեսակէտն, միջոց տեղին է ֆրանսահայ գրաքննադատ, փիլիսոփայական գիտութիւններու դոկտոր Մարկ Նշանեանի ծաւալուն մեկնագրութիւնը՝ «Հայերեն լեզուի դարաշրջաններ եւ կիրառումներ»: Հեղինակը Ափիւղքի մէջ յայտնի է տարբեր պարբերականներու էջերն հրատարակած հայերեն, ֆրանսերեն ու անգլերեն յօդածներով, առաւելաբար՝ գրական-տեսաբանական հարցերու շուրջ: Հրատարակած է նաեւ պոլսահայ բանաստեղծ Զարեհ Խրախունիի հատընտիր մը, ֆրանսերեն:

Հայերենի մասին շատ գրուած է վերջին տարիներուն, տարբեր հայեցակէտերէ, բայց քիչ են այն գիրքերը, որոնք կը շեղին փաստերու սոսկական կուտակումէն եւ կ'անցնին մեկնութեան, բացայայտով: Գրողներն ալ լեզուաբաններ եղած են ընդհանրապէս, որով առաջին ակնարկով ոչ-լեզուաբանի մը աշխատանքը կրնայ տարօրինակ թուիլ, իսկ գիրքը երեւութապէս կապ չունի հեղինակի շօշափած նիւթերուն հետ: Սակայն, քիչ մը խորագնին ընթերցումէ ետք այս «առարկութիւնները» կը չքանան:

Թէն հեղինակը իր յատաշարահին մէջ կ'ըսէ, թէ գիրքը նախատեսուած է իբրեւ ներածութիւն, պէտք չէ կարծել որ կը գտնուինք հարթ, ուրուագծային շարադրանքի մը առջեւ, ոչ ալ ենթադրել, որ հայոց լեզուի պատմութիւն մըն է ան: Մարկ Նշանեան իր ուշադրութիւնը սեւեռած է լեզուի գրականացման ընթացքին վրայ, այսինքն, «այն բարդ շարժումը որով լեզու մը ո'չ միայն գիրք կը նուաճէ, այլեւ գրական լեզու կը դառնայ, մինչ այդ ըլլալով կամ պարզապէս խօսակցական լեզու եւ կամ ռամկական լեզու, գրական, ազգային եւ հնօրեայ լեզուի մը կապուած» (էջ 24):

Հեղինակը այս հոլովոյթը կը դիտէ լեզուապատմա-գրական ամբողջական հիմնախորքի մը վրայ, հայերենի նախագրային վիճակէն մինչեւ մերօրեայ սփիւռքացումը, ու լեզուի բազմահագրարմեայ պատմութեան գլխաւոր օղակներուն վրայ հիմնուելով կը ստեղծէ վերլուծական իր կուտ կառոյցը:

Առաջին մասը, «Հնագոյն ժամանակներէն մինչեւ Միջնադար», կ'անդրադառնայ հայերենի դիրքին հնդեւրոպական լեզուներուն մէջ, 5րդ դարու գրականութեան, բարբառներու գոյտման ժամանակաշրջանին, 7—11րդ դարերու լեզուական հոլովոյթին, միջին հայերենին: Իրաքանչիւր նիւթի ամբողջական ուրուագիծին, հայ թէ օտարալեզու ծաւալուն մատենագիտութեան մը օգտագործումով, ընդելուզուած է ուշագրաւ մեկնաբանութիւններու շարք մը: Այդ մեկնաբանութիւնները իբրեւ առանցք կ'ընդունին լեզուի վարկի եւ քաղաքական հեղինակութեան փոխառընչութիւնը, որ կը փորձէ հասկնալ լեզուական նուաճումներու եւ անկումներու պատճառները:

Օրինակ, չափազանց հետաքրքրական է Նշանեանի այն վարկածը, թէ Սասանեաններու Պարսկաստանի գահ բարձրանալը պատճառ հանդիսացած է որ դանդաղօրէն նուազէր պարսկերենի կիրառումը Հայաստանի Արշակունեաց պալատին մէջ եւ տեղ տրուէր հայերենի վերելքին: Հայերենի վարկը աւելի պիտի բարձրանար քրիստոնէութեան Հայաստան մուտքով եւ գազաթնակէտին պիտի հասներ գիրքերու գիտով: Այդ երկու դարերուն, ուրեմն, պետական նպաստաւոր պայմանները առիթ տուին որ հայերէնը բիրեղանար եւ Ոսկեդարու գրական-թարգմանական շարժումը երեւան գար: Աւելին, կը սկըսէր հաւաքական ինքնութեան փնտռտուքը լեզուի ճամբով:

Աւելորդ չէ յիշատակել յունաբան դպրոցի աշխատանքներուն վերագնահատումի փորձը, Հ. Արսէն Այտընեանի լեզուական հայեացքներուն նորովի ընկալումը՝ գրաբար-բարբառներ կապի առիթով, յատկապէս՝ միջին հայերենի ծագումին եւ զարգացումին հանգամանքներու թարմ քննարկումը:

Երկրորդ մասը, «Արդի ժամանակաշրջա-

նը», կը մեկնաբանէ գրաբարի, բարբառներու եւ ժողովրդական լեզուի փոխարարներու միջև 19րդ դար, արդի գրական հայերէնի գլխաւոր յատկանշներն ու հանգրտանները, դարասկզբի տեսական հարցադրումները: Վերջին գլուխը տրամադրուած է Սփիոքին ու ներկայ Հայաստանին:

Մ. Նշանեան, խօսակցական եւ ժողովրդական լեզուներու յարաբերութիւնը պարզել ետք, կը ծաւալի 20րդ դարու սեփն արեւմտահայ գրական մտածողութեան զարգացումը նոր միտումի մը մասին՝ «լեզուի գեղեցկագիտութեան» մը անհրաժեշտութիւնը, որ խարսխուած է ժողովրդական աղբիւրներու կիրառումին եւ յետագայ գտումին վրայ, իրեն հարստացումի միջոց: Հասունացումի երկար շրջանէ մը ետք, այս միտումը բացայայտուած է 1914ին Պոլիս հրատարակուած «Մեհեան» հանդէսի էջերէն, գլխաւորաբար Գաւիչի Վարուժանի, Յակոբ Օշականի եւ Կոստան Զարեանի կողմէ. հեղինակը, մօտէն քննելէ ետք անոնց դրոյթները, որոնք կ'առաջարկէին վերստեղծել կեդրոնական («հայաստանեայց») գրականութիւն մը՝ լեզուի ամբողջութիւնը վերականգնելով, իմաստալից խորհրդածութիւն մը կ'արձանագարէ.— «Կեդրոնացումը իրրել կրկներելոյ», միշտ ներկայ այս շրջանին, մեզի կը թելադրէ, որ հայերը արդէն կ'ապրէին սփիւքեան վիճակ մը, Աղէտէն առաջ իսկ, գոր չէին ուզեր ընդունիլ: Իրօք, ի՞նչ է սփիւքեան վիճակը. կեդրոնի բացակայութիւնը, բայց այս անգամ անըջելի: Պէտք է զայն ընդունիլ, յանձն առնել իրրել այդպիսին: Դուրս կու գայ որ ժամանակակից հայկական Սփիւքը եւս հոն չէ հասած: Ան կը շարունակէ գրադիլ կեդրոնի կրկներելոյթով» (էջ 357—358):

Ինչպէս կը ճշէ հեղինակը ներածականին մէջ, իր ուշադրութիւնը սեւեռած է գլխաւորաբար արեւմտահայ գրականութեան վրայ, թէև իր տեսադաշտէն դուրս չէ մնացած, օրինակ, Արուսեանի եւ Նալբանդեանի լեզուական հայեացքներու հետաքրքրական վերլուծումը: Դարձեալ արեւմտահայերէնն է վերջին գլուխին գլխաւոր դերակատարը, թէև հինգ ուշագրալ էջեր նուիրուած են Հայաստանին:

Մարկ Նշանեան կը խօսի արեւմտահայերէնի սփիւքեան կարգավիճակի մասին, կը շեշտէ լեզուին սպառնացող վտանգը, ակնի ճիշդ, հոգեվարքի վիճակը արեւմտեան Սփիւքի մէջ: Կը հաստատէ, սակայն, որ հիմնովից սխալ է նույնացնել լեզու եւ ինքնութիւն, առնուազն՝ Սփիւքի մէջ. տարբեր են արժեքափէրը Հայաստանի մէջ: Ան սեղանի վրայ կը դնէ հարցեր, որոնք ընդհանրապէս կ'անտեսուին կամ կը շրջանցուին, ինչպէս, օրինակի համար, լեզուի դասաւանդութեան նպատակը Սփիւքի մէջ:

Այս արագ թումը հետո է ուրուագծել անգամ Սփիւքին նուիրուած խիտ գլուխին բովանդակութիւնը: Ծատ ճիշդ կը գրէ հեղինակը, թէ լեզուական հարցը շօշափուած չէ տեսականօրէն. պէտք է յուսալ, որ այսուհետեւ այդ բացը կը լրացուի:

Գիրքի աւարտին գետեղուած են շարք մը յանկումներ. Եռախիմ Օրտօտէրի, Դ. Վարուժանի, Յովհաննէս Գազանճեանի եւ Յարութիւն Բիրքեանի գրութիւններ՝ ֆրանսերէն թարգմանութեամբ, որոնք կ'առընչուին շօշափուած նիւթերուն, շարք մը հայերէն բնագիրներ՝ զուգահէիթ թարգմանութեամբ, մատենագիտական տուեալներ եւ գործնական տեղեկութիւններ:

Հեղինակին հետ գործակցած են երեք հետազօտողներ, ստանձնելով որոշ բաժիններ. տողերս գրողը՝ ծագումի մասին (էջ 48—58), Վախէթիհա Գալցոյարի (Պոլոնիա)՝ յունարան դպրոցի մասին (էջ 110—130), եւ Ծաթ Տէր Միլքոնեան-Միմասեան (Մոնթրէալ)՝ «Սասունցի Դաւիթ»ի մասին (էջ 333—341): Խիստ ինքնատիպ մտեցումով գրուած այս հատորը կարելու յանկում մըն է հայերէնագիտական գրականութեան մէջ, թէև արդար է ճշել, որ անոր յարուցած հարցերը շատ անելի ծաւալուն ու բազմակողմանի են: Հանրամատչելի, թէև ոչ դիրամատչելի այս գիրքը արժանի է հայերէնի թարգմանուելու եւ լայն քննարկումի ու խորհրդածութեան առարկայ դառնալու:

ՎԱՐՈՒՆ ՄԵՆՏՆՈՍԵԱՆ
Պուլճու Սրբու

Э. М. ДЖРБАШЯН. Четыре вершины. Туманян, Исаакян, Терьян, Чарени. Москва, Советский писатель, 1990.

Одновременная книга Эдуарда Джрбашяна на армянском языке увидела свет восемью годами раньше, в 1982 г. Там, как и здесь, портрет каждого из четырех великих поэтов последнего столетия складывался из нескольких очерков. Очень различных и по исследуемому «сюжету», и по исследовательскому

подходу, по приемам научного анализа. Там, как и здесь, автор затрагивал вопросы стиля, жанра и метода, касаясь такого тонкого в теории литературы понятия, как лирический герой, и такой уточненной в самой литературе формы, как поэтический цикл; он представлял вершинные в армянской поэзии произ-